

تاریخ سجل وثبت احوال در ایران

نویسنده: امیر محمدی

نگارستان اندیشه

تهران، ۱۳۹۵

سرشناسه: محمدی، امیر، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ سجل و ثبت احوال در ایران / امیر محمدی.
مشخصات نشر: تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری: ۱۷۹ ص: مصور، جدول، نمونه .
یادداشت: کتابنامه : ص. [۱۷۳] - ۱۷۹: همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع: ثبت احوال -- ایران
Registers of births, etc. -- Iran
موضوع: شناسنامه -- ایران
Birth certificates -- Iran
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
شابک: 978-600-8273-05-9
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۲۳۱۶۲۰
رده بندی دی‌سی: ۹۲۹/۱۰۹۵۵
رده بندی کنگره: ۹۲۹HA / ۱۳۹۵۹ م ۳

تاریخ سجل و ثبت احوال در ایران

نویسنده: امیر محمدی
ناشر: نگارستان اندیشه
چاپ و صحافی: نسیم
طراح جلد: سعید صحابی
حروفچینی و صفحه‌آرایی: مرتضی انصاف‌منش
نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۵
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان
همه حقوق اثر برای مؤلف محفوظ است

نشانی ناشر: م. انقلاب اسلامی، ابتدای خ. آزادی، خ. استاد بهزاد، پلاک ۲۹، واحد ۷
تلفن: ۶۶۴۳۵۴۲۳ - نمابر: ۶۶۹۴۳۵۴۲

فهرست مطالب

۷	مقدمه مؤلف:
۱۱	فصل اول: نامها و انتساب قبل از تشکیل دولت مدرن و پیدایش تشکیلات سجل احوال کل مملکتی
۱۱	صور خطاب و انتساب در ایران بعد از اسلام:
۱۲	القاب:
۱۴	عناوین:
۱۶	مهر عامل هویت بخش:
۱۷	تاریخچه مهر و تسمیات کلی آن:
۱۹	کارکرد مهرها - تعیین هویت فردی:
۲۴	ظهور و تکوین دولت مطلقه مدرن:
۲۴	الف) اندیشه ایجاد تشکیلات دولتی - انحصاری متمرکز و ثبت مؤلفه‌های هویت در ایران:
۲۸	ب) پیدایش ثبت احوال:
۲۸	پیدایش ثبت احوال در جهان:
۲۹	پیدایش ثبت احوال در ایران:
۲۹	پ) پیشینه و روند تصویب قانون سجل ایران و شکایات مربوطه در ایران:
۳۲	عناوین سازمان ثبت احوال کشور از بدو تأسیس تاکنون:
۳۴	وظایف، مأموریتها و اهداف سازمان ثبت احوال:
۳۴	وظایف:
۳۴	ثبت ولادت و صدور شناسنامه:
۳۸	مأموریت‌های سازمان ثبت احوال:
۳۹	اهداف سازمان ثبت احوال:
۴۱	فصل دوم: ساختار سیمای درونی و محتوایی نسل‌های شناسنامه:
۴۱	سندشناسی محتوایی ساختار و سیمای درونی نسل‌های شناسنامه:
۴۱	اهمیت شناسنامه:
۴۶	نسل شناسی دوره‌های تاریخی شناسنامه:
۴۷	سند شناسی تفکیکی نسل‌های شناسنامه‌ها:
۴۷	شناسنامه‌های یکبرگی:
۴۷	شناسنامه‌های یکبرگی (۱۲۹۷ ه. ش) تا (۱۳۰۰ ه. ش) صادرهی دایره نظمیه تهران:
۴۸	شناسنامه‌های یکبرگی (۱۳۰۰ ه. ش) تا (۱۳۰۷ ه. ش) صادره اداره سجل احوال و بلدیه:
۵۱	شناسنامه‌های دفترچه‌ای دوران پهلوی:

- ۵۱ شناسنامه‌های دفترچه‌ای شش برگی مطول با تفکیک جنسیت (۱۳۰۷ ه. ش) تا (۱۳۲۸ ه. ش)
- ۵۳ شناسنامه‌های دفترچه‌ای چهار برگی رنگی شیر و خورشیدی (۱۳۲۸ ه. ش) تا (۱۳۵۹ ه. ش):
- ۵۷ شناسنامه‌های صادره‌ی بعد از انقلاب اسلامی:
- ۵۷ شناسنامه‌های یکبرگی با آرم جمهوری اسلامی (۱۳۵۹ ه. ش) تا (۱۳۶۳ ه. ش):
- ۶۹ شناسنامه‌های مکانیزه و رایانه‌ای:
- ۷۹ فصل سوم: بررسی ساختار شکلی و ظاهری نسلهای شناسنامه
- ۷۹ شناسنامه‌های یک برگی:
- ۹۷ شناسنامه‌های دفترچه‌ای دوران پهلوی از ۱۳۰۷ ه. ش، تا ۱۳۶۳ ه. ش
- ۱۱۲ شناسنامه‌های دفترچه‌ای صادره‌ی بعد از انقلاب اسلامی:
- ۱۱۷ شناسنامه‌های مکانیزه و رایانه‌ای:
- ۱۳۵ نتیجه‌گیری:
- ۱۳۹ ضمایم و پیوسته‌ها
- ۱۳۹ قواعد واسلوب حاکم بر نگارش و تدوین اسناد در این کتاب
- ۱۴۰ ۱- تصاویر اسناد، همراه با توضیحات و ریشه‌ها
- ۱۷۳ منابع و مأخذ:
- ۱۷۳ ۱- منابع فارسی:
- ۱۷۳ الف) کتابها:
- ۱۷۷ ب) نسخ خطی:
- ۱۷۷ ج) اسناد:
- ۱۷۷ د) مقالات:
- ۱۷۸ ه) پایان‌نامه‌ها:
- ۱۷۹ و) نشریات
- ۱۷۹ ز) منابع الکترونیکی و سایتهای اینترنتی:
- ۱۷۹ ۲- منابع انگلیسی:

مقدمه مؤلف

شناسایی افراد در بدو پیدایش کلام وجود داشته، و با شکل‌گیری اجتماعات بشری، انسان‌های اول در جستجوی هویت خود، قبایلشان را با عاج فیل، شاخ گوزن و پوست حیوانات از همدیگر متمایز می‌ساختند.

حکومت‌ها همواره برای کسب مشروعیت سیاسی، یکپارچه‌سازی میهنی، استقرار و تحکیم نظام دیوانسالاری و حفاظت اراضی قلمرو خود، اقدام به هویت‌سازی و هویت بخشی جمعی می‌نمودند البته این روند ابتدا بصورت نامتمرکز و بدون سامان انجام می‌گرفت؛ در ایران تا قبل از اواخر دوره قاجار و تبعات ناشی از تحولات جهانی و انقلاب مشروطه اثری از نظام متمرکز ثبت هویت در این سرزمین دیده نمی‌شود و مردم ایران از اقشار و گروه‌های مختلف دارای ورقه هویت و یا شناسنامه رسمی و قانونی نبودند و اساساً مرکزی رسمی و دولتی هم برای ثبت اسامی و هویت اتباع کشور وجود نداشت و به تبع آن مبنا و معیاری قابل وثوق درباره جامعه آماری مردم ایران نیز در نظام حکومتی و مدیریتی کشور محل‌چندانی از اعراب نداشت و اساساً آمارها و بنا بر رویه‌های جمعیتی کشور مبتنی بر میزان علمی و دقیق نبود.

وضعیت حقوقی افراد به لحاظ اصالت مالکیت و هویت در ایران به خصوصاً دوره‌ی اسلامی) تا قبل از تشکیل دولت مدرن و لوازم آن، بیشتر تابع القاب و عناوین مختلف با اشکال ثبت شده (تمغا، مهر، ...) بود؛ و ثبت این مقولات اصولاً تابع نظم و قانون مشخصی نبود و هیچگونه حالت فراگیر، یا رسمیتی خاص نداشت.

از طرفی تا قبل از سال ۱۲۹۵ ه.ش، ثبت وقایع حیاتی از جمله ولادت و وفات بر اساس اعتقادات مذهبی و سنت‌های رایج در کشور، با نگارش نام و تاریخ ولادت مولود، در پشت جلد کتب مقدس از جمله قرآن مجید به عمل می‌آمد و از افراد متوفی نیز جز نام و تاریخ

وفات آنان که بر روی سنگ قبر ایشان نگاشته می‌شد اثری مشاهده نمی‌گردید.

تحولات جهانی اواخر سده نوزدهم و ابتدای سده بیستم همگام با ظهور مشروطه و روند نوسازی دولت توسط رضاخان به منظور تسهیل در امور مختلف از جمله تحکیم یکپارچه سازی، آگاهی از تعداد نفوس شهرها و قراء کشور، وضعیت اشتغال مردم، امور مالیات و سربازگیری و علل دیگر در ۱۴ خرداد ۱۳۰۴ بود که مجلس شورای ملی دوره پنجم، قانونی در چهار فصل و سی و پنج ماده به تصویب رسانید که «قانون سبجل احوال» نام گرفت و مقرر می‌داشت حداکثر تا یک سال آتی آحاد مردم ایران لزوماً باید دارای ورقه هویت و همان شناسنامه شوند.

ماده - چهارم این قانون مردم کشور را موظف می‌ساخت برای هر فرد شناسنامه‌ای مجزا صادر کرده و سه دان در دفاتر رسمی ثبت و ضبط کنند^۱. در ورقه هویت محل‌هایی برای ثبت تولد، فوت، ازدواج و طلاق پیش بینی شده بود و طبق این قانون کلیه مأموران دولتی و حکومتی را در اقصی ناط کشور ملزم می‌کرد، از آن پس فقط در قبال ارائه ورقه هویت (شناسنامه) پاسخگوی ارباب رجوع باشند.

امروزه اسناد هویتی بعنوان دسته‌ای از اواذ آشیوی و مدارک هویت‌بخش جمعی هر کشوری محسوب می‌شوند که از جمله منابع دست اول، غیر قابل انکار و قابل اتکاء در پژوهشهای علمی محل رجوع هستند.

قدرت یکی از علل اساسی بروز پروژهای تجدد و هویت‌سازی ایرانی متجدد بوده است. هویت ایرانی در دوره رضاشاه خود به خود پدیدار نشد، بلکه بقول عده‌ای سر از خواب چندین هزار ساله بر نداشت بلکه دقیقاً بر پایه مقتضیات قدرت و رقابت متابه جزئی از گفتار مدرن قدرت ساخته شد؛ البته دولت مطلقه به منظور تأسیس هویت ایرانی متجدد، از برخی عناصر موجود در هویت فرهنگی ایرانیان نیز بهره جست، ولی با تعریف جدیدی از آنها، این عناصر را در ساختمان هویت جدید ایرانی متجدد به مثابه مصالحی برای بنای تازه به کار گرفت؛ همچنین، دولت مطلقه مدرن پهلوی اول، بنا به خصلت استقلال‌نشی‌اش از طبقات و گروه‌های اجتماعی، توانست پروژه هویت‌سازی را سامان دهد؛ این پدیده می‌رفت تا در روند اصلاحات اداری و بوروکراتیک نوین به تشکیل پایگاهها و سازمانها مدنی متولی

امور تخصصی گردد. از جمله‌ی این ساختهای مدرن اداره سجل احوال بود، که در این نوشتار سعی شده است که با دیدی تاریخی و سندشناختی به این مقوله و فرآورده‌ی نهایی آن (شناسنامه / سجل) پرداخته شود.

شناسنامه (سجل) بعنوان نخستین و مهمترین سند هویتی ایرانیان در ابتدای سده بیستم میلادی، محسوب می‌شود، یگانه مدرکی که اجازه اعمال حق و ادای تکلیف به تک تک افراد می‌دهد و تنها سندی است که وقایع تلخ و شیرین همچون روز ولادت، زمان ازدواج، نام فرزندان، «لاق یا مرگ همسر و روز وداع صاحبش در آن ثبت و ضبط می‌گردد.

شناسنامه را در تقسیم‌بندی اسناد، می‌توان زیر مجموعه‌ی اسناد دیوانی به شمار آورد.^۱ روند تاریخی تداوم و تحول سند هویتی سجل یا شناسنامه در ایران مسأله‌ای ناگشوده است که قصد است در این تحقیق بدان پرداخته شود و محتوا و ساختار آن را از منظر سند شناسی مورد مطالعه قرار گیرد.

کتاب حاضر سعی دارد علاوه بر تحلیل و روند شکل‌گیری این فرآیند تاریخی، محتوا و ساختار مهمترین سند هویتی ایرانیان (شناسنامه) را از جنبه‌های مختلف سندشناسی از ابتدای صدور آن (۱۲۹۷ ه.ش) تا کنون را وارد مطالعه قرار دهد.

این کتاب در ۳ فصل سازمان‌دهی شده که هر فصل با توجه به عنوانی که دارد به قسمت‌های جزئی‌تری تقسیم شده است که در جهت توضیح و تکمیل عنوان اصلی فصل تدوین شده‌اند. فصل اول کتاب با عنوان «نامها و انتساب قبل از تشکیل دولت مدرن و ظهور تشکیلات سجل احوال کل مملکتی» به مقوله‌های «نامها» و انتساب قبل از تشکیل دولت مدرن در ایران، القاب، عناوین، مهرها و مشخصه‌های هویتی در ایران قبل از تشکیل دولت مدرن، ظهور دولت مدرن و تشکیلات سجل احوال کل مملکتی، الزامات و ایجابهای این پدیده (سازماندهی اسناد هویتی) و رصد دوره‌های تاریخی معین شده است. در فصل دوم کتاب؛ ساختار، سیمای درونی و محتوایی نسلهای شناسنامه در بررسی قرار گرفته است. فصل سوم کتاب نیز به بررسی ساختار بیرونی شناسنامه اختصاص داده شده، در این فصل به بررسی اجزائی مانند تمبر، مهر، کاغذ، خط، تذهیب و ... پرداخته شده است. آخرین بخش پایان‌نامه به بازنویسی و تصاویر اسناد اختصاص داده شده که در این بخش به ترتیب، بازنویسی و تصاویر اسناد مرتبط گنجانده شده است.

۱. جهانگیر قائم مقامی، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، چاپ اول، انتشارات انجمن آثار ملی،